1

Саяма сказав Токіе, своїй дружині, що тепер Юкіко не повинна ні мити, ні прати, бо по такій роботі погано лежатиме пудра і дівчина не матиме гарного вигляду під час шлюбу.

Токіе повинна припильнувати, вона ж сама жінка. Але цього він уже не казав, адже Юкіко — дочка його давньої коханої.

Дружина кивнула без тіні незгоди.

— Добре. Нехай піде зо два рази до косметичного кабінету, там її попудрять і вона трохи звикне до косметики.

Потім покликала Юкіко.

— Юкіко-сан, поки що не треба нічого ні мити, ні прати. Бо на весілля будуть негарні руки, як то пишуть у журналах... Кажуть, на ніч добре мастити руки сметаною й натягати рукавиці.

— Ага.

Юкіко саме вийшла з кухні й витирала руки. Вона слухала, вклякнувши на порозі. Навіть не знітилася, тільки кивнула головою, підвелась і пішла знову до кухні.

То було позавчора... А нині обід варила знов-таки Юкіко.

Так думав собі Саяма, тож заглянув до кухні, — Юкіко зачерпнула мисочкою окропу й язиком, як кішка, куштує й солодко жмуриться.

Саяма не витримав і підійшов до дівчини.

— О, з тебе буде добра молодиця. — Він торкнувся її плеча. — Про що ти думаєш, коли куховариш?

— Коли куховарю?.. — Юкіко запнулася.

Юкіко любила варити, вже з третього класу гімназії допомагала Токіе, а торік, як закінчила школу, то ніби зовсім перебрала до своїх рук кухню, і не раз можна було почути, як Токіе просить у неї поради:

— Юкіко-сан, прошу глянути сюди.

Тепер, коли Юкіко мали видавати заміж, Саямі чомусь спало на думку, що страви Юкіко мають достоту такий самий смак, як страви Токіе.

Так буває не лише між матір'ю й дочкою чи між сестрами. Саяма згадав своїх двох старших сестер. Тоді вони ще жили в селі, перед заміжжям дочкам казали куховарити, щоб училися. Страви молодшої сестри завжди мали солодкавий присмак, і з неї кепкували.

Коли Саяма навідувався до села, то страва, яку готувала старенька мати, була приємна, хоч тепер йому зовсім не смакувала. Але він нічого не казав. Мабуть, теперішній смак його кухні Токіе принесла з рідного дому. Юкіко минало шістнадцятий, коли прийшла в дім Саями, і скоро перейняла смак дружини. Й з ним вона йшла заміж. Дивно, та й годі... — втім, так буває не тільки зі смаками.

Цікаво, чи смаки Юкіко припадуть до вподоби нареченому Вакасуґі?

Думки про Юкіко розчулили Саяму.

Він зайшов до покою, глянув на годинник з пташкою і майже вигукнув:

— Ой, скоріше давайте обід, бо мій поїзд відходить три хвилини по першій.

— Уже даємо.

Юкіко спішно принесла обід, а тоді вже покликала служницю, яка за хатою кришила деревне вугілля.

Юкіко також сіла до столу й прислуговувала Саямі та Токіе.

Саяма глянув на руки Юкіко. Не скажеш, що вони дуже огрубли від кухонної роботи. Мабуть, тому, що білі, а головне — молодість. Цнотливо лагідна шия, здавалось, пашіє теплом.

Раптом Саяма засміявся. Дружина здивовано звела очі.

— Що сталося?

— Он, Юкіко з перснем.

— То й що? Тож від заручин. Подарував наречений, і я сама сказала, щоб вона носила його.

Юкіко почервоніла як рак, збентежено зняла перстень і сховала його під дзабутон[1].

— Пробач, пробач мені. В тім нічого смішного, але таку вже маю погану звичку, що сміюся, коли мене щось дивує... А коли сумно, то на самоті я навіть регочу.

По таких словах виправдання Юкіко ще більше випросталася, й здавалось, вона вже не може всидіти.

Дружина так і не добрала, чому чоловік сміється, й від того було якось прикро.

Він зібрався в дорогу заздалегідь, і по обіді відразу вийшов. Юкіко вже чекала на нього коло брами з течкою.

— Ну, я пішов. — Він простягнув руку, але вона сумними очима глянула на

нього й похитала головою: ч

— Я проводжу вас до автобуса.

Саяма подумав, що вона хоче про щось поговорити.

Саяма їхав до Атамі, де мав вибрати готель для весільної подорожі Юкіко з Вакасуґі.

Він навмисне йшов поволі, але вона не починала розмови.

— Який готель замовити? — запитав він, хоча вже не раз про це була мова.

— Який сподобається.

Поки чекали на автобус, Юкіко мовчала.

Вона ще трохи постояла й тоді, як Саяма сів в автобус, а потім опустила листа у поштову скриньку при дорозі. Не кинула, а легенько всунула листа, мовби вагалася.

Саяма оглянувся й з вікна автобуса побачив її в спину біля поштової скриньки. Він подумав, чи не ліпше було б видати дівчинку заміж десь у двадцять двадвадцять три роки.

На конверті була чотирисенова марка. Цікаво, кому вона посилає його?

2

Готель для весільної подорожі можна замовити телефоном чи листом. Токіе так і радила чоловікові. Але Саяма сказав, що в дорозі він собі поміркує над сюжетом нової п'єси.

Юкіко, відколи пам'ятає себе, — і тоді, як поневірялась у вітчима, і тоді, як її взяли до себе Саями, — завжди була мовби дармоїдкою. Якби то хоч на утриманні родичів, а то в якомусь дивному становищі. Мабуть, почувалася, мов ув'язниш.

І тепер, коли вийде заміж, чи не вперше матиме своє життя і свій дім.

Завтра Саяма виявить їй своє піклування тим, що сам збудить її вранці, у день шлюбу, — хай ще сильніше відчує, що вільна й незалежна. А готель треба обрати такий, щоб був простір ясного неба й виникало враження, мовби ти вийшов з темниці на вільне поле.

Південні готелі Атамі з відкритим простором на море та мис — це саме те, що треба. Але, може, в дуже розкішному готелі або там, де багато весільних пар, по-дитячому соромлива Юкіко почуватиметься ніяково. В тих новомодних флігелях на взір чайних будиночків, що з'являються останнім часом, мабуть, не сховатись від чужого ока.

Врешті він обрав готель, що мав флігель у стилі старовинних орендних особняків. Вони були розсіяні у великому саду, що розлігся на

горбах і переходив у гайок. Водограї й ставки також мали природний вигляд. Це було тихе місце. В такому флігелі покійно, як у рідній хаті. Навіть ванна є. І добре, що гори близько.

Саяма заглянув знадвору в один з таких фліґелів і подумав, що тут трохи затемно. Але відразу вирішив зупинитися на ньому й повернувся до своєї кімнати в головному корпусі.

Мав намір днів зо два відпочити від усього, то не взяв із собою жодної книжки. Та по двох годинах неробства вже нудився.

— Отак-то. Вже й набридло, — пробурмотів собі під ніс.

А втім, чим особливим він сушив собі голову в інші дні, що надавало йому ваги ділової людини?

На кіностудії мав не так багато роботи. Хоч йому ледве перейшло за сорок, як сценарист Саяма вже потрапив у синекуру. Не мусив щодня ходити на роботу.

Справа стояла так, що з огляду на свій великий досвід екранізацію нецікавих романів він міг накинути своїм молодшим колегам, а сам тільки б наглядав, та й писав би те, що хотів, і здавалося, міцно стояв би на ногах.

Та по суті він вже перестав бути штатним сценаристом. Кіностудія тепер не мала з нього великої користі.

Саяма, звиклий до бурхливих змін у кіно, останнім часом почувався неспокійно: він, як та сполохана кінозірка вже в літах, коли доводиться переходити на ролі старих жінок, думав про дальше життя.

Вагався: чи триматись посади сценариста, чи покинути кіно й вернутися до драматургії, з якої починав?

Один великий театр замовив йому п'єсу для вистави на лютий наступного року, і Саяма подумав, що це слушна нагода змінити своє життя, бо до театральної роботи давно не брався. В курортному готелі він хотів спокійно подумати над п'єсою.

Але всі зусилля були даремні, в думках перебігали тільки уривки сцен з кінофільмів, які писав нашвидкуруч. То було як примара минулого, бо в тих сценах виступали кілька кінозірок, про яких сьогодні вже ніхто не знає, де вони й що роблять.

Він намагався зліпити все те докупи, та виходив трафаретний кіносюжет, така собі банальність, і в цю мить йому стало шкода своєї розтраченої молодости.

А коли спробував міркувати інакше, ніж штатний кіносценарист, то така нудьга огорнула душу, аж не міг усидіти на місці.

— Може, викликати дружину? — розсміявся Саяма і почав голитися.

Токіе була на одинадцять років молодша від нього, але вміло посідала своє

місце в родині. Вона майже забула про свою молодість, і всі її помисли були про дітей. Саяма вважав, що це відповідає законам природи. А такого, як він, котрий у своїй роботі мусить змагатися з молодими навіть тепер, та н надалі, природа колись, мабуть, покарає.

Саяма згадав, що мати Юкіко — Таміко — вже в тридцять два чи тридцять три роки була така виснажена, аж здавалось, її суглоби ось-ось розсипляться.

Одного разу вони зустрілися. Вже минуло понад десять років віл їхньої останньої зустрічі. Вона тоді сказала:

— О, ви досягли багато. Я також рада.

Ці слова прозвучали так щиро і так несподівано для нього, шо він навіть не заперечив. Вона ще докинула:

— Я завжди дивлюся ваші твори. Часто й дочку беру собою.

Такого Саяма зовсім не сподівався, а від слів "ваші твори" навіть зніяковів. Він тільки екранізував чужі романи, а скільки там було того "ваші твори" в інтерпретації на екрані? Та й сценарії писав на замовлення, а не з власної волі. І слова про кінофільми як про "ваші твори" пролунали як насміх, а не похвала.

А що обставини не вимагали захищати амбіцію сценариста, то він, аби змінити розмову, запитав про її дитину... Та дитина — Юкіко, яку тепер видає заміж.

Шість років тому стався такий випадок. Токіе з дітьми поверталася з магазину, коли бачить — коло брами стоїть якась жінка й оглядає їхній дім.

Токіе подумала, чи не піти заднім виходом. Але незнайома, побачивши господиню, раптом кинулась утікати, мов кіт, що вкрав шмат м'яса. Та вона не добігла до дороги, а похилилася на чиюсь огорожу й там уклякла.

Злякана дружина розповіла про це чоловікові:

— Ану піди поглянь.

Саяма подумав, може, та жінка має якісь справи до кіностудії. Та коли вийшов, там уже нікого не було. Він запитав Токіе, що то була за жінка.

— Чогось підозрілого в неї не було, але вона здавалася хворою.

— Хворою?

В цю мить їхню розмову перервав жіночий голос знадвору. Токіе переглянулася з чоловіком і вийшла, а повернувшись, геть змінилася на обличчі.

— Ти знаєш, це Таміко-сан.

— Таміко? — він зірвався з місця, а Токіе його спинила:

— Ти що, хочеш побачитися з нею?

Вона глянула на нього так гнівно, що він аж відступив назад.

— Та? Що?..

— Паталаха, — фуркнула Токіе, і коли він намірився йти, гукнула дітей і вийшла з ними тильними дверима.

Саяма стояв розгублений. Почувався винним перед дружиною, але й був сердитий на неї.

Справді, хіба це не безвольність, коли ні сіло ні впало з'являється кохана, що колись покинула його, а він мало не біжить і готовий запросити до хати. Для дружини це, мабуть, нестерпна образа.

Але Саяма подумав, що та жінка, певно, потребує грошей, хоча почуття давнього кохання ані ворухнулося в серці.

Він побоювався, що гостя могла почути викрики дружини, тож прибрав поважного вигляду.

Саяма несподівано й для себе привів гостю до свого кабінету.

— Ваша дружина, мабуть, має мене за нахабу, — кілька разів повторила Таміко. — Якби вона не завважила мене там, то нині я, певно, й не побачила б вас. Останнім часом кілька разів приходила під вашу браму, але не заходила, щоб справді не здатись нахабою.

Таміко так принижувалася, що жаль було на неї дивитись. А Саяма був для неї дорога й близька людина. Виходило, не тільки на словах, а й на ділі він для неї найдорожча людина.

Саяма був під враженням, мов би вчинив Таміко щось зле, ще й поводиться зухвало.

Він поцікавився, як ся має Таміко. Вона докладно розповіла про себе. Чоловік, за якого перше віддалася, занеміг на сухоти, тож вони поїхали в його село. Там чотири роки доглядала хворого, аж до його смерти. П'ять років тому вдруге вийшла заміж, за теперішнього чоловіка, Неґісі, взяла з собою і єдину доньку. Вона говорила таким тоном, мов сповідалася на щось перед близькою людиною, здатною її зрозуміти.

— Ох же і намучилася я! То була моя кара... Тоді я сама випустила своє щастя, то що вдієш, терпи. У гірку годину згадую вас, і тоді мені дуже прикро. Сама винна.

То кара їй, що покинула його. Якби вийшла за нього, то, мабуть, була б щаслива, казала Таміко.

Неґісі був гірничим інженером, певний час тинявся по Кореї, а коли вернувся додому, то брався до різних махінацій. Якщо щастило знайти десь роботу, то незабаром його виганяли, бо був дуже зарозумілий. Таміко часто навіть не знала, де він, тож їздила по шахтах і шукала свого чоловіка. Нарешті, думала вона, осядуть у Токіо. Тут він посилав її

на заробіток у пивнички, та тільки трохи збереться грошей, як знову кудись повіється.

За довгі роки поневірянь Таміко стала живою руїною, а серце й нирки були вже такі слабі, що лікарі дивувалися, як вона ще тримається на ногах і навіть працює. Й нині, коли втікала від Токіе, в очах потемніло і вона впала безсило, їй здається, що колись вона впаде і вже більше не встане.

На обличчі Таміко не було ані крихти рум'янцю, руки кістляві й сухі. Волосся поріділо.

Таміко сказала, що остаточно вирішила розлучитися з Неґісі.

Потім вона попросила позичити їй п'ятсот єн, бо хоче відкрити чайну, аби якось вижити з дочкою.

Хтозна, чи за п'ятсот єн можна купити добру чайну, засумнівався Саяма. Та й чи зможе вона вистояти серед таких же підприємців, що плодяться як мухи? Й чи з таким здоров'ям витримає?

А Таміко відповіла:

— Один чоловік по сусідству має гарну чайну, хоче повернутися на батьківщину й каже, що якби я взялася до цього діла, то продав би мені зовсім дешево, разом з товаром, тож я могла б почати від завтра. Та й дочці не подобається, бо вона ненавидить вітчима.

— Скільки їй?

— Минає тринадцятий. Скоро закінчить школу, тоді зможе допомагати в чайній.

Потім Таміко почала захоплено розповідати, яка та чайна й де вона.

Саяма відповів, що не має таких грошей. Може, якби спробував, то десь би нашкріб, але зараз не має.

Таміко, що вважала, ніби Саяма "досяг багато", здається, не вірила йому. Але засоромилася та й розплакалась. Її взяв жаль, що не змогла позичити грошей і з самого початку дістала відкоша. Вона здавалася знесиленою до краю.

Вони не були фізично близькі, то вона могла бути не байдужа йому.

Саяма знову поцікавився дитиною. З думкою про те, що та вдалась у молоду Таміко, він запитав:

— Подібна до тебе?

— Ні, здається, не дуже. Має великі очі, і всі кажуть, що гарна. Треба було взяти її з собою. Юкіко добре знає вас, бо після фільмів я часто їй про вас розповідаю.

Саяма скривився. Дружина, Токіе, ще не повернулася, й він переживав, бо пішла з дітьми.

Таміко далі розповідала про свою скруту й про те, що їй дороге минуле. Раптом вона діткливо мовила:

— Саяма-сан, серйозно...

Він не розумів, що вона має на увазі. Чи своє бажання розлучитися з Негісі і з допомогою Саями придбати чайну? Чи те, що прийшла сюди лише задля того, аби побачитися з ним?

Таміко посиділа зо дві години.

Токіе повернулася надвечір. Перший погляд на чоловіка заспокоїв її. то вона й не докучала йому розпитами про гостю. Він розповів їй усе про Таміко, сказав, що приходила просто так.

— Все-таки посміла просити грошей. Позичиш?

— Звідки, як нема... Де ти ходила?

— Була в парку з дітьми.

З

У готелі, на гарячих водах в Атамі, де він залагодив весільну подорож Юкіко, йому згадалися слова її матері:

— Саяма-сан, серйозно...

Вони прозвучали, як насмішка з нього. А ще, як нарікання Таміко на своє нещастіння з чоловіками. х

І коли він допомагав ховати її, а тепер видає Юкіко заміж, то це завдяки милосердю дружини.

...А два місяці по відвідинах Таміко був такий випадок. Ввечері, коли Саяма прийшов з кіностудії, Токіе сказала:

— Нині знову приходила Таміко-сан. З дитиною.

— Що-о, з дитиною? З якою дитиною?

— Непогана дівчинка. Гарна. Гарніша від матері... Ото було б цікаво, якби виявилася твоєю дитиною.

Його трохи здивувало, що вона говорить про це так спокійно, ще й кепкує, то запитав:

— А ти запросила її до хати?

— Атож, оце щойно пішла, ввесь час розповідала про себе. Слухаєш і думаєш, яка це нещасна людина. Ніяк не могла виговоритись.

Токіе, здавалося, вже не відчуває жодної неприязні до Таміко, а навіть співчуває. їй самій, видно, було приємне це співчуття.

Саяма навіть уявити собі не міг, що Токіе і Таміко зможуть розмовляти відверто, як дві соратниці, хоча з боку Таміко вже не було загрози родинному спокою.

З почуттям, що тепер знає про ту жінку більше, ніж сам Саяма, Токіе мовила:

— Вона каже, що розлучилася з тим інженером, Неґісі, чи як там його.

— Розлучилася? А чайну, цікаво, відкрила?

— Здається, ні.

Токіе назвала її справжньою жінкою, що думає й про майбутнє єдиної дитини. Відтоді Таміко не навідувалась, але за півроку він випадково зустрів її на Ґіндзі.

Вона йшла за ним, як і колись, рада зустрічі.

Він згадав, що дружина хвалила її дитину. Таміко засяяла усмішкою й сказала, що хоче, аби він також побачив дочку, і тут же почала шукати таксі.

— Так відразу? — знітився Саяма, мовби його тягли силоміць.

А Таміко мовила:

— Ми там самі, не турбуйтеся.

У хаті одного з завулків кварталу Адзабу за тесаним столом сиділа над книжкою Юкіко, вдягнена в матроску. Мабуть, навчалася в дівочій гімназії.

Мати кликнула її. Юкіко підійшла і вклонилася, як личить дівчинці, а потім знову мовчки сіла. Вся її постава мовби казала, що вона знає Саяму й без маминої рекомендації.

— Добре, добре, вчися, — сказав Саяма, а дівчинка привітно всміхнулася, кивнула головою та й сиділа собі перед гостем.

У хаті не було жодних пожитків, але прибрано, і від того ще більше віяло холодом. Саяма подумав, чи хоч було кому допомогти їй переїхати сюди. Таміко мала трохи кращий вигляд.

— Тоді я була ще зовсім дитина і нічого не розуміла, — Таміко знову завела мову про старе. — Я жила химерними мріями... А коли взялася за розум, то завжди в душі просила вашого прощення, але й на думку не спадало, що ви зласкавитеся на зустріч зі мною.

Саямі було ніяково від присутності дівчини.

Мати глянула на дочку й мовила:

— Не звертайте уваги. Вона все знає... Вона навіть питала мене, чи личить нам приймати приязнь вашої дружини.

Цікаво було, як вона розповідає дочці про своє перше кохання.

— Крім мене, вона нікого не має. Чи не могла б я попросити вас опікуватися нею, якби зі мною сталося непоправне? Думаю, я досить розповіла їй про вас.

Слова Таміко прозвучали вельми дивно.

Саяма сприйняв їх за простодушну довіру. Та коли прикинути, що Таміко хтозна чи справді мала бажання з його допомогою купити чайну, то виходить, що вона просить його полюбити Юкіко. Певно, що, крім двох своїх чоловіків, знала, мабуть, ще не одного й не одному була наложницею, уявляла собі, що станеться з її дочкою, коли та опиниться на вулиці.

Так чи так, а Саяма був уже немолодий. І почуття стали не такі чисті, як у юності.

Не одна жінка повчала Саяму, що стосунки між статями без близьких взаємин — то дитяча забава.

І першою з них була Таміко.

Тоді, коли вони були заручені, вона, як каже, була ще зовсім дитина й нічого не тямила. Та молодий Саяма однак не міг збагнути, чому наречена раптом охолола до нього й вийшла за іншого. Врешті, причина, певно, та, що він не домагався її близькосте. Це звичайна річ, але тоді така думка дуже вразила Саяму.

Це було так, мовби якийсь приблуда у брудних чоботах розтоптав його квітку, яку він плекав і яка була йому дорога. А тепер залишилось

одне — дивитися, як сліпий плотський потік підкосив його дівчину і забрав із собою.

Навіть по її втечі з тим чоловіком він зайшов до неї додому. Але Таміко знизала плечима:

— Після того, що сталося, я вже нічого не варта.

— Що сталося, те сталось. Хіба від того ти перестала бути сама собою?

Саяма казав, що думав. А Таміко схопилася й почала метушливо замітати кімнату, мовби хотіла вимести і його.

Потім Саяма шкодував, що тоді не забрав її силоміць. Річ була не в тому, хто з них дужче кохає Таміко чи хто принесе їй щастя, а в тому, що перемагає груба сила.

Зраду нареченої він вважав своїм проколом і не звинувачував її...

Студентом організував товариство вивчення театру, а потім — і студентський театр. Одного разу замість відсутньої акторки прийшла інша дівчина. То була Таміко. Невдовзі він освідчився їй, і вона відразу дала згоду. По закінченні університету Саяма потрапив на кіностудію. Кіно — то був його ідеал, як мистецтво, новіше від театру. З Таміко він мав намір дати йому новий розквіт. Він і її влаштував на кіностудію. Одружуватися не поспішав, бо від того, шо вона вийде заміж, її талант хтозна чи розквітне. Йому подобалося, шо він. мов цілком безсторонньо, протегує дівчину, яка вже належить йому. А одружиться вже по тому, як вона вдало зіграє роль. Отож він був у заручинах, мов у солодкому сні. А якийсь нікчемний кінокритик, що приходив на кіностудію в своїх справах, запаморочив їй голову, нібито зробить рекламу, і спокусив його наречену.

Таміко народила дитину й поїхала в село, там доглядала чоловіка до самої його смерти.

Саяма був у розпачі від втрати коханої й мало не плакав, коли в трамваї чи автобусі його рука торкалася кімоно молодої, як і Таміко, сімнадцяти-вісімнадцятирічної дівчини.

А коли повертався з роботи, то вже нікуди не йшов, бо сподівався, шо ось зараз до нього повернеться вона.

І от тепер, понад десять років опісля, Таміко сидить перед ним. А він вже не має й крихти бажання спізнати жінку, що подібна на до решти зужиті вичавки.

Таміко каже, що ввесь час згадувала його, а в душі просила прошения, і навіть своїй доньці, Юкіко, розповідала про нього як про дорогу людину. Але ж хто з них зрадив кохання?

А все через те, що Таміко впала в біду, а Саяма, як вона каже, "досяг багато". Це хіба що розрада в горі — у своєму смутку й жалю вона живе мріями про Саяму, бо гадає, якби вийшла за нього, то тепер була б щаслива.

А коли й так, навіть попри її непевні сподівання, йому раптом спало на думку, що вона принаймні пронесла через усе життя те кохання й не дала згинути почуттям юности.

Зерно кохання, посіяне й забуте, таки дало плід, хоч не дуже гарний. Як же зібрати це прив'яле жниво?

І тепер Саяма подумав, що тоді, націлившись на все життя Таміко, він від самого початку спровадив її на шлях поневірянь. Скільки втратив він від того, що покохав її, зазнав зради, суму й забуття?

...Саяма посидів і пішов.

Вони провели його.

Дорога йшла вділ. Юкіко ступала трохи осторонь, понад канавою.

— Юкіко? — покликала мати, але дочка знову не підійшла.

4

"Мама Таміко померла. Юкіко".

Така телеграма надійшла в квітні наступного року.

— Юкіко... Отже, телеграму дала Юкіко. Дитина залишилася сама, тепер їй буде тяжко. Чи не поїдеш допомогти? — сказала Токіе.

Ті п'ять звуків, "Юкіко", чомусь запали йому в душу.

Цікаво, що мала на гадці дівчинка, надсилаючи йому звістку про смерть матері. Адже в тому домі на Адзабу він був тільки раз, а потім від них не було ні слуху ні духу.

— Хтозна, коли похорон... А якщо йти до похорону, то, певно, треба взяти трохи грошей.

— Ну, що вдієш... але невже ти аж так... — роздратовано заговорила дружина. Що ж, вони не мають перед небіжкою обов'язку-ґірі, який треба виконати, але, — дружина схаменулася: — Нема ради. Назвемо це останнім громадянським обов'язком, так? Несподіване лихо, — мовила вона трохи усміхнено й принесла йому жалобне вбрання.

У домі Таміко були якісь люди, мабуть, сусіди, та хтозна, чи хтось із них знав його. Тому він покликав:

— Юкі-цян, Юкі-цян!

Вибігла Юкіко. Така метка, аж не подумаєш, що в неї померла мама.

Вона побачила його й наче дуже здивувалась, але в ту ж мить її обличчя засяяло невимовним щастям, а потім личко зашарілося.

— О-о, добре, що прийшов, — Саяма аж відітхнув.

Він мовчки підступив до фігури Будди, а Юкіко за ним.

Саяма поставив свічку.

Юкіко сіла в головах матері, схилилася й мовила:

— Мамцю, — тоді підняла біле рядно над лицем небіжки.

У ту мить над усе його вразила поведінка Юкіко. Вона сповістила матір про його прихід і показала йому її лице.

Саяма дивився на спокійну, жовту, як віск, Таміко.

— Гарне лице, — тихо мовив Саяма. Юкіко кивнула головою.

— Мамця...

— Що — мамця?

— Просила, щоб я вас не забувала, — раптом залилася сльозами дівчина й затулила лице обома руками.

— Тому ти дала телеграму?

— Так.

— Добре зробила, дякую тобі, — Саяма поклав руку на її плече. — Юкі-цян, не плач, не треба. Як будеш плакати, то людям буде прикро.

Вона кілька разів згідно кивнула головою й втерла очі.

Він накинув на лице покійної біле рядно.

Вже увімкнули світло.

Саяма не міг так відразу піти, але й стояти тут було незручно, бо опиниться в непевному становищі. Він підступив у куток кімнати, щоб трохи оббутись. Юкіко тут же принесла йому і дзабутон, і чай, і попільничку. Вона кріпилася з усіх сил, але догоджала тільки йому, інших гостей мовби й не бачила. Дівчина вже не така мала, то що скажуть люди? З такою думкою Саяма попросив її вийти з ним надвір.

Але він не знав, як сказати Юкіко, що в печалі їй не личить опікуватись тільки ним, хоч вона це чинить несвідомо.

— Хто ті люди, що допомагають тобі?

— Покликати?

— Ні... Чим почастуєш людей, які залишаться на ніч?

— Не знаю.

— Конче треба щось замовити. Тут є десь ресторан?

— Є.

— То ходім.

Вони йшли вділ темною вуличкою. Саяма був сумний. Юкіко знову трималася краю канави.

— Йди посередині.

Юкіко стрепенулася і підійшла впритул до нього.

— Ой, сакура розцвіла!

— Сакура?

— Ага, он там, — і Юкіко кивнула на огорожу великого особняка.

— Юкі-цян, ти, мабуть, не маєш грошей. — Саяма простяг їй гроші, але вона не брала, мов це було щось страшне. — Може, будуть потрібні! — Він хотів усунути їх їй за пазуху, але дівчина вивернулася й гроші розсипались на бруківці.

Саяма вже схилявся.

— Я підберу! — виразно мовила дівчина, уклякла й залилась гіркими сльозами.

Коли підвелася, то й далі ще плакала.

— То негарно, як ти не перестанеш плакати, коли повернемося додому.

Потім, уже вдома, сусіди в усьому радилися з Саямою.

Мабуть, розважили, що до Саями треба ставитися поважно або й в усьому звірятися на нього.

Із села приїхав старенький батько померлої, вбогий селянин, який одно просив пробачення, мов не знав, що тут діється.

А сусіди, щоб почуватися вільніше, наполегливо радили Саямі піти поспати.

— Юкі-цян, ти також уже втомилася, вчора не спала, то йди відпочинь. Як не поспиш, то завтра зле почуватимешся. В сусідів нагорі є місце, відведи туди дядька.

Юкіко стояла й чекала поруч Саями, то він також пішов до сусідів нагору.

У кімнаті на шість татамі постелили на трьох. Скраю спала якась жінка, то Саяма ліг під стіною.

Посередині раз у раз переверталася з боку на бік Юкіко.

— Не спиться? — озвався Саяма, і дівчина тут же розридалася.

Він на віддалі легко обняв її за шию. Вона схопила його руку і припала до неї лицем.

Коли долоня намокла від її теплих сліз, Саяма вже нітрохи не сумнівався, що це до нього переходить сумне кохання Таміко.

— Не можеш заснути?

— Еге.

— Тобі сумно?

Юкіко похитала головою.

— Моя ковдра тхне, аж зле...

— Що-о?

Саяма нахилився й понюхав. Постіль мала сильний запах чоловічого тіла.

Він раптом відчув у ній жінку.

— То поміняймося. Тут спав хтось із чоловіків.

Вранці в крематорії Юкіко розплатилася грішми, які їй дав Саяма.

5

У день свого весілля Юкіко таки сама приготувала сніданок.

— Юкі-цян, годі! — озвалася Токіе таким тоном, як сварять дітей, аж Саяма прибіг глянути, що сталося. Юкіко лагодила бенто[2] дітям до школи.

— Не турбуйтеся, тітонько. Мені це приємно, бо вже востаннє.

Вона подала дітям бенто і мовила:

— Маєте.

Потім узяла дітей за руки й вийшла з ними з хати. Токіе глянула на них, усміхнулась:

— Це останній громадянський обов'язок, пам'ятаєш?

— Так... до самого шлюбу, це й буде останнім громадянським обов'язком.

— Так?.. А може, це ще не все?

...Вони взяли до себе Юкіко не так від домагань Саями, як від милосердя дружини.

Невдовзі по похороні він написав Юкіко, але лист повернувся з поміткою, що адресат вибув і його адреса невідома.

Одного разу Токіе пішла до універмагу й зустріла там у буфеті Юкіко. Та була тепер офіціанткою.

— Так зраділа, що я її признаю. Шкода, що покинула школу й живе в гуртожитку... Ти б запросив її перебратися до нас.

По тій розмові Юкіко прийшла в їхню родину.

Її послали вчитися в гімназію, а вдома вона щиро бралася до хатньої роботи — від догляду за дітьми до кухні. Дружина й забула, що це дочка давньої коханої чоловіка, і дуже вподобала собі дівчину.

А перед весіллям дівчину записали до родинної книги Саями, щоб надалі вона була їхньою прийомною дочкою, — і це також з ласки дружини.

Один кравець з кіностудії, що для побічного заробітку висватував дівчат, якось побачив Юкіко і приїхав з пропозицією. Токіе зацікавилась.

— Юкі-цян покірна, і це добре, але іноді чомусь сумна, тож добре б було видати її заміж. Та й, мабуть, не личить так довго тримати чужу дівчину, — сказала дружина.

Вакасуґі, за якого сватали дівчину, зо три роки тому закінчив університет і тепер працював у банку. Він не мав близьких рідних, а для Юкіко це була добра пара.

Дівчина відповіла, що цілком звіряється на них.

Уранці в день шлюбу, коли Юкіко мала відходити з дому, по прощальному слові дівчини Токіе, стоячи за врочистим столом, мовила:

— Юкі-цян, якби тобі часом там було несолодко, то повертайся до нас.

Від цих слів з очей дівчини покотились сльози, вона плакала, затуливши лице руками. Потім вибігла з кімнати.

— І нащо таке говорити?

— Ну, якби то рідна дочка, то я б не казала, — відтяла йому Токіе, — але не сказати того їй було б безсердечно.

— Як почнеш...

— Нічого не сталося. Майже кожна молода плаче, як іде з рідного дому. Гадаю, її сльози свідчать, що вона має себе за нашу дочку.

У великому синтоїстському храмі в кварталі Іщабасі від молодого Вакасуґі було чотирнадцять родичів, від молодої Юкіко — тільки двоє та подружжя Саями. У просторій затіненій шлюбній залі панував смуток.

На весільний бенкет, крім двох Саяминих товаришів з дружинами, запрошено ще з десять однокласниць молодої. Ці дівчата в барвистих кімоно дуже скрасили весілля.

Саяма, займаючи місце родичів молодої, сказав:

— Гарна молода, що й казати. Як царівна...

— Справді, коли її вдягали, я сказала, щоб трохи виповнили груди...

— Груди? Що, підмостили?

— Прикуси язика, — буркнула дружина.

Але його обсіли докучливі спогади про Таміко, й він не міг прикусити язика. Навіть озирався на вікна, чи, бува, душа Таміко не споглядає на дочку, яка з неї молода.

— Ти диви! Юкіко їсть усе, що їй подають.

— Ага. Я їй казала, щоб їла. Тепер молоді добре їдять. Думаю, було б гірше, якби не їла.

У весільну подорож вони її не проводжали. Токіе радила провести до вокзалу, але Саяма був проти.

— Родичі молодої не проводжають.

Тяжкий сум огорнув їх у машині, як поверталися з весілля.

Спочатку їхали тихо, ні пари з вуст, а потім Саяма задумливо озвався:

— Весілля було дуже гарне.

— Так... Цікаво, чи цим я вже відбула свій обов'язок щодо Таміко?

— Ах, не жартуй.

— Ет... Тобі подобалася Юкі-цян?

— Подобалася, — спокійно відповів Саяма.

— Тобі було незручно переді мною, а інакше міг би ще не видавати її заміж... Ліпше побула б вона в нас ще три-чотири роки. Я й не гадала, що стане сумно, — так само спокійно мовила Токіе.

— Що не кажи, а це жорстокість — видавати дівчину заміж.

— Шкода... Якби вона частіше бувала на людях до шлюбу, якби ліпше знала Вакасуґі, то не було б так тяжко на душі...

— Можливо.

— Рідній дитині не хочу нікого радити. Хай сама когось покохає. Хай віддається з любові.

Старшою дитиною Саями була дочка.

На третій день Саяма прийшов у новий дім Вакасуґі та Юкіко, які вже повернулися з подорожі, щоб разом з молодими, як велить звичай, піти вклонитися сватові. Але тут на нього чекала несподіванка — в кімнаті сидів Неґісі й кричав на Юкіко.

Неґісі накинувся й на Саяму, мовляв, чому він видав Юкіко заміж без його відома. Певний час Неґісі був вітчимам Юкіко, це так, але Юкіко не

вписана в його родинну книгу, та й Таміко розлучилася з ним, отож з усіх сторін його домагання незаконні.

Неґісі вліз у машину й сказав, що разом з ними поїде і до родичів Вакасуґі і до свата. Саяма, щоб позбутися його, зупинив машину перед якоюсь кам'яницею й покликав у підвал на розмову. Коди повернувся, Юкіко в машині не було. Він подумав, що вийшла на кілька хвилин, та хоч скільки чекав, вона не приходила.

Він подумав, що вона могла втекти до нього, Саями, тож порадив Вакасуґі повернутися додому.

Але того вечора Юкіко не прийшла і до Саяминого дому.

Чи вона щезла зі страху, що Неґісі не дасть спокою цій новій сім'ї? Чи не наклала на себе руки?

Саяма подзвонив найближчій шкільній приятельці Юкіко.

— Так, перед весіллям я отримала від неї довгого листа...

— Листа? Що вона пише?

— Чи слід говорити?

— Кажіть.

— А-а, я напевне не знаю, але чи не була вона в когось закохана?

— Що? Закохана? В кого?

— Не знаю... Але вона написала: мама її навчала, що ні шлюб, ні щось інше не може вбити першого кохання, та вона вирішила вийти заміж, як їй велять, і так далі.

— Що?

І тут Саяма заплющив очі, не випускаючи трубки з рук.

Наступного дня Саяма прийшов на кіностудію, бо мав спішну справу, а тут на нього вже з самого ранку чекала Юкіко.

Сказати, що то з його дурості чи з необачності? Але він вирішив тепер цього не торкатися.

— Неґісі-сана вже можна не боятися.

— Та він тут ні до чого.

— Щось інше тебе гризе... Токіе сказала тобі, що як буде несолодко, то вертайся...

Юкіко втупилась у вікно.

— Тоді я думала, що ваша дружина щаслива.

Це було єдине зізнання Юкіко в коханні, єдиний докір Саямі.

Саяма й сам не знав, чи везти Юкіко до Вакасуґі, чи ще куди?

У Саямине серце блискавкою вдарило сліпуче кохання, яке від Таміко перейшло на Юкіко.

[1] Дзабутон — подушка, на якій сидять на підлозі в японському домі.

[2] Дерев'яне пуделко, в якому японці беруть із собою в дорогу чи на роботу рис із приправами та ін.; їжа, яку беруть із собою.